
Klokkengieters en hun gilde

Een 19de-eeuwse klokkengieterij. Bezoekers kijken toe. (uit een onbekend Duits tijdschrift)

Wat is een gilde?

Over gilden is in de loop der tijden al veel geschreven, vanuit de romantische benadering in de negentiende eeuw waarin een ideaalbeeld van de gilden werd geschilderd tot een meer realistische in de huidige tijd, waarin de leden als mensen van vlees en bloed verschijnen.¹ Wij zullen in dit artikel uitsluitend over ambachtsgilden spreken, ofschoon er ook

allerlei andere soorten gilden bestonden. Wij denken dan niet alleen aan koopmansgilden bijvoorbeeld, maar ook aan schuttersgilden. De laatste zijn onder andere in Brabant en Limburg nog altijd als een folkloristisch echo te vinden. Maar eens waren het gilden van weerbare mannen.

Aan de basis van het ambachtsgilde staat de overheid van de laat-middeleeuwse stad die haar burgers

¹ A.J.M. Brouwer Ancher, *De Gilden* (Zandvoort, s.d.); W.F.H. Oldewelt, *Ambachten buiten gildeverband*. In: *Amsterdamsche Archiefvondsten*, 1942, blz.176-180; N.H.L. van den Heuvel, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629* ('s-Hertogenbosch, 1946); P.J. Bouman, *Economische en sociale geschiedenis in hoofdlijnen* (Groningen, 11de druk, 1962), blz.41-47; J.G. van Dillen, *Mensen en achtergronden. Studies uitgegeven ter gelegenheid van de tachtigste verjaardag van de schrijver* (Groningen, 1964), blz.149-180; J.H. van Eeghen, *De Gilden. Theorie en praktijk* (Bussum, 1965); J.G. van Dillen, *Van rijkdom en regenten. Handboek tot de economische en sociale geschiedenis van Nederland tijdens de Republiek* ('s-Gravenhage, 1970), blz.291-300.

zoveel mogelijk een behoorlijk bestaan wilde garanderen. Om die reden werd de vrije concurrentie gewantrouwd. Daardoor immers zouden de zwakken door de sterken verdrongen kunnen worden. Het gilde leek daar het passende antwoord op.

In hedendaagse formulering moet men onder een gilde verstaan een vereniging van beroepsgenoten die de economische belangen der leden behartigt en van het stadsbestuur het recht heeft gekregen om van vakgenoten het verplichte lidmaatschap te eisen, de zogenaamde *gildedwang*. En mocht dat laatste in een enkel geval niet lukken, zoals in het middeleeuwse Leiden bijvoorbeeld, dan wist men die beunhazen wel tot de orde te roepen. Een machtig middel was hun bestaan volledig te negeren.

In de gilden waren de meesters de werkelijke leden. Zij hadden ooit de meesterproef afgelegd en mochten zich daarom als zelfstandig ambachtsman in een stad vestigen. Meestal was dat onder het beding dat zij poorter van de betrokken stad werden. Gezellen, dat wil zeggen zij die nog geen meesterproef hadden afgelegd, alsmede leerlingen waren géén lid van het gilde, doch moest zich wél aan de regels houden, aan de zogenoemde *gildekeur*.

Gilden zijn een typisch product van de late middeleeuwen. Aanvankelijk hadden ze niet alleen alle stedelijke ambachten onder controle, doch bezaten zij bovendien een zware stem in de stedelijke politiek, zoals dat bijvoorbeeld vooral in Utrecht het geval was. Maar naarmate de landelijke overheid meer greep kreeg op de steden, verdween die component tenslotte volledig. Wij zijn dan inmiddels in de zestiende eeuw aangekomen. Ook gingen de sterk religieuze aspecten verloren. Vooral het uitroepen van de Republiek met de Unie van Utrecht in 1578 was daar debet aan. In de zeventiende en achttiende eeuw verdwijnt ook nog eens de verordenende bevoegdheid. Vanaf toen waren de gilden nog slechts uitvoerende organen van een overheid die de regels vaststelde.

Het streven was dus de sociale gelijkheid van de leden te bevorderen, ja zo mogelijk zelfs te garanderen. Waarschijnlijk heeft dat tot de romantische 19de eeuwse gedachte geleid dat de gilden aan de basis stonden van een ideale maatschappij. Zonder al te veel zorgen kon men immers werken, ja er scheen zelfs ruimte om het handwerk tot een kunst te laten worden.

Die zorg voor gelijke kansen manifesteerde zich bijvoorbeeld in het recht van medekoop. Zo was het allerminst ongebruikelijk dat, zodra een ijzerkoop-

man in een stad verscheen, de leden van het smedengilde werden opgeroepen om in de herberg gezamenlijk met die koopman te onderhandelen. Dat was, wat men noemde de *gildekoop*. Die drang naar gelijke kansen vindt men ook in de verordening dat een meester niet meer dan een zeker aantal knechten in dienst mocht hebben. Mag het daarom verbazen dat gilden, al dan niet met steun van het stadsbestuur, ook nog eens concurrentie van buiten trachtten te weren? Dat geschiedde bijvoorbeeld in Amsterdam waar de stedelijke bakkers beschermd werden tegen bakkers uit de Zaanstreek. Door de veranderde omstandigheden in de achttiende eeuw verdween echter dit lokale protectionisme.

Kan men voor bovenstaande maatregelen wel enig begrip opbrengen, anders is het met het aanvankelijke verbod nieuwe technieken toe te passen. Het werd immers niet geduld dat de betrokken meester een voorsprong op zijn collega's zou kunnen krijgen. Het moge duidelijk zijn dat de gilden hiermee, maar ook met andere maatregelen, een landelijke economische politiek in de weg stonden. Geen wonder dat de gilden het tenslotte moesten afleggen tegen nieuwe economische inzichten. Zo bestreed de Engelse econoom Adam Smith juist de gebondenheid die door de gilden gepredikt werd. Zijns inziens moest er vrije concurrentie zijn. Hij verdedigde dit in zijn boek *The wealth of nations* (1776). In de achttiende eeuw verdwijnt geleidelijk die grote druk van het gilde. In de Franse tijd tenslotte, in 1798, werden ze opgeheven. Toch werd dat niet altijd met evenveel instemming begroet. Tot in het begin van de negentiende eeuw bleven er daarom nog wel enkele gilden bestaan, maar dan natuurlijk zónder gildendwang.

Er waren meerdere gilden, zoals gilden voor bakkers, slaggers, looiers, wolwevers, schrijnwerkers enz. Toch betekende dit niet, dat elk ambacht een eigen gilde had. Integendeel, in ieder gilde waren meerdere beroepen ondergebracht waarbij vanzelfsprekend zoveel mogelijk naar onderlinge verwantschap werd gekeken. Zo vonden in het timmermansgilde niet alleen timmerlieden onderdak, doch ook metselaars, leidekkers, stratenmakers, ja zelfs scheepmakers. Voor klokkengieters gold hetzelfde. Zij behoorden bij het smedengilde, veruit het belangrijkste en machtigste gilde in een stad. Er bestonden dan ook onderlinge verschillen tussen de gilden. Zo waren er bijvoorbeeld rijke en arme gilden die elkaar dikwijls het licht niet in de ogen gunden. Kortom, de 19de eeuwse romantische voorstelling van zaken strookte in veel gevallen bepaald niet met de werkelijkheid.

In de late middeleeuwen behoorden te Utrecht tot het smedengilde van Sint Eloy niet alleen klokken- en geschutgieters alsmede de pot- en kannengieters, dus de metaalgieters in het algemeen, doch ook harnas-, sloten- en messenmakers en voorts nog eens de goud- en zilversmeden. Zij allen hadden gemeen dat zij met vuur werkten. Overigens, wanneer er meerdere klokkengieters in één stad werkzaam waren, zoals in het 16de-eeuwse Mechelen bijvoorbeeld, dan nóg werd geen klokkengietersgilde gevormd. Zij bleven bij het smedengilde.

Vanzelfsprekend hadden de meesters leerlingen in dienst. Zij speelden in de continuïteit van de gilden een cruciale rol. Zij immers zouden eens de taak van een meester moeten overnemen. De besturen van gilden besteedden dan ook veel aandacht aan de organisatie van het leerlingenwezen. Maar soms ook ging het mis. Zo waren er wel meesters die, alle afspraken ten spijt, leerlingen alleen maar als goedkope arbeidskrachten beschouwden. En dat kon al helemaal het geval zijn indien de leerling, of zijn ouders, niet in staat waren leergeld te betalen. De leerling kon zodoende aan de bedelstaf raken en zozeer zelfs dat de overheid zich soms met *bedelende ambachtskinderen* moest bezighouden. De kinderen van de meester zelf hadden het als leerling natuurlijk heel wat beter!

Na de opleiding werd de leerling gezelschap of eenvoudiger gezegd (meester)knecht. Hij kon op zijn beurt meester worden en zich zelfstandig vestigen. Wel moest hij de meesterproef afleggen alsmede aan enkele verplichtingen voldoen, zoals poorter van de stad van vestiging worden. Wij noemen een volstrekt willekeurig voorbeeld. Toen klokkengieter Ghert Klinghe die te Bremen woonde, tot het smedengilde aldaar wilde toetreden, moest hij eerst als poorter worden ingeschreven.² Maar of het altijd zo eenduidig geschiedde? Pieter Hemony te Gent bijvoorbeeld goot in 1659 zonder poorter te zijn een zware beiaard voor die stad.³ Was het omdat hij wellicht slechts tijdelijk in Gent verbleef? Kennelijk kwam daar in 1660 verandering. Want toen hij op 3 april 1660 drie zware luid- tevens beiaardklokken in opdracht kreeg, de zogenoemde triumfant, werd hij veertien dagen later als poorter ingeschreven. Blijkbaar koos hij toen definitief voor Gent als zijn woonplaats.

Maar niet alle gezellen werden meester. Velen bleven een leven lang als knecht werkzaam, tenzij de meester stierf en de weduwe het bedrijf samen met een meesterknecht wilde voortzetten. Het was een constructie die regelmatig voorkwam. Toen, om een voorbeeld te noemen, in 1474 de Bossche klokkengieter Willem Hoernken gestorven was, bleef zijn echtgenote Luitgart met tien, voor het merendeel minderjarige kinderen achter.⁴ Was moest zij doen? Zelf de klokkengieterij voortzetten? Het leek ondenkbaar. Er zat niet veel anders op dan een zaakwaarnemer te zoeken. En dat werd de omstreeks 1450 geboren Gerardus of Geert van Wou. Nog in datzelfde jaar goot hij zijn eerste klok en wel voor Kranenburg, ongeveer vijftien km ten oosten van Nijmegen. Ook werd hij als burger van 's-Hertogenbosch ingeschreven, stellig een teken dat hij tot het smedengilde was toegetreten. Overigens heeft die zakenrelatie met de weduwe slechts enkele jaren geduurd, want omstreeks 1480 vertrok Van Wou naar Kampen waar hij zich zou ontwikkelen tot een zeer succesvol luidklokkengieter. Nog altijd wordt zijn naam met groot respect uitgesproken.

Een ander voorbeeld van deze constructie is Catharina ter Wege, in 1699 weduwe geworden van de weinig succesvolle Claude Fremy. Deze was een achterneef der Hemony's en leerling van hen. Maar dat mocht niet baten, want zijn werk werd door een eigentijdse deskundige gekarakteriseerd met *groot genoeg van geluid, maer al te groot in valsheid*. Minder dan vier weken na de dood van Fremy werd het bewind van de gieterij overgenomen door de weduwe en de meesterknecht Claes Noorden. Maar een half jaar later, dat wil zeggen direct na het verlopen van de tijd waarin een weduwe niet mocht hertrouwen, trouwde Catharina ter Wege met de geschutgieter Jan Albert de Grave. Aldus ontstond het zaken-duo Noorden & De Grave dat tot grote successen zou leiden.⁵

Zojuist noemden wij de meesterproef. Maar gezegd moet worden dat daar bij klokkengieters geen sprake van lijkt, althans wij beschikken over geen enkel bericht dienaangaande. Natuurlijk kan het heel goed zijn dat die proef niet het gieten van een reguliere klok betrof, doch een klein klokje, een tafelbel bijvoorbeeld, dan wel een ander gietstuk. Wij weten

² Barbara Hellwig, geb. Plate, *Ghert Klinghe. Ein norddeutscher Erzgieszer des 15. Jahrhunderts* (Hildesheim, 1967), blz.10.

³ André Lehr, *De klokkengieters François en Pieter Hemony* (Asten, 1959), blz.151.

⁴ André Lehr, *Geert van Wou, een uitzonderlijk luidklokkengieter*. In: *Berichten uit het Nationaal Beiaardmuseum*, oktober 2004, no.38, p.3-20.

⁵ André Lehr, *De klokkengieters François en Pieter Hemony* (Asten, 1959), blz.93-94.

*Een vroeg 17de-eeuwse afbeelding van het beproeven van bronzen kanonnen even buiten Rotterdam. Men lette op het kennelijk uit elkaar gesprongen stuk geschut op de voorgrond. (Naar: R.Roth, *The Visser Collection*, Vol. II, Zwolle, 1996)*

immers dat klokken- en geschutgieters zich naast hun kerntaken ook bezighielden met gebruiksgietwerk. Maar wellicht kunnen wij toch één meesterproef signaleren. In 1547 goot namelijk de Bossche gieter Jan Moer een kleine klok met als opschrift *Loy*, dus Eloy, de beschermheilige van het smedengilde.⁶ Hij trad toen pas sinds kort als zelfstandig gieter op, want in 1541 werkte hij nog samen met zijn vader Jaspas.⁷ Voor zover bekend goot zoon Jan in 1545 zijn eerste klok zelfstandig. Volgde toen twee jaar later de meesterproef, om opgenomen te worden in het Bossche gilde? Het is een hypothese die met de nog beschikbare bronnen onmogelijk te toetsen valt.

De gilden zouden in hun regelende taak zeker te kort zijn geschoten als zij niet de werkstukken van de meesters regelmatig door speciaal daarvoor aangestelde keurmeesters op kwaliteit onderzochten. Dat was bovendien van belang voor de consument. Die keuringen, want dat waren het in feite, werden overigens ook om een geheel andere reden uitgevoerd. Elke stad was wel bekend als producent van een be-

paald product, zoals bijvoorbeeld kleine klokkenspielen in het 16de-eeuwse Mechelen. De koper zocht dan niet zozeer een bepaalde gieter in die stad, doch ging af op de roep van de stad als uitstekend leverancier van klokken. Daarom moesten alle producenten in de stad aan dezelfde hoge standaard voldoen. En dat had weer tot voordeel dat onderlinge concurrentie werd tegengegaan. Immers, geen enkele ambachtsman kon nog knoeien met grondstoffen teneinde zijn werkstukken goedkoper te maken. Kortom, er vond binnen een stad een duidelijke gelijkschakeling plaats.

Overigens moet opgemerkt worden dat de keurmeester lang niet altijd door het gilde werden aangesteld. Ook de stedelijke overheid deed dit, wat op grond van het vorenstaande niet zal verbazen. Die overheid had er immers alle belang bij dat haar stad de roep van specialisatie in een bepaald product niet zou verliezen. In een later hoofdstuk zullen wij zien hoe dit in de periode van 1562 tot 1572 te Mechelen tot een vinnige discussie tussen het stadsbestuur en enkele klokkengieters kon leiden.

⁶ Het klokje behoort tot de collectie van het Nationaal Beiaardmuseum. De herkomst is helaas onbekend.

⁷ T.J. Gerrits, *De klokgieters Moer in de Zuidelijke Gewesten*. In: *Bossche Bijdragen. Bouwstoffen voor de geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch*, deel 30, 1970, blz.60-84; L.F.W. Adriaenssen, *De Bossche klokkengietersfamilie Moer, 1450-1570*. In: *Noordbrabants Historisch Jaarboek*, deel 6, 1989, blz.45-78.

De ambachtelijke positie van klokkengieters in het smedengilde

Klokkengieters werden dan wel bij het smedengilde ingedeeld, doch het is maar de vraag of zij steeds aan alle eisen van dat gilde konden voldoen. Tot ver in de achttiende eeuw, ja zelfs tot in het begin van de negentiende, werden vele klokken op de plaats van bestemming gegoten, dus in de onmiddellijke nabijheid van de toren waarvoor de klok bestemd was. De vraag is dan of een klokkengieter in een willekeurige andere stad of dorp dan de zijne aan de eisen van zijn gilde kon of moest voldoen. Ofschoon de bronnen daarover erg schaars zijn, is er toch één geval dat aan duidelijkheid niets te wensen overlaat.

In de vijftiende eeuw was de stad Venlo een belangrijk centrum van klokken- en geschutgieters. Eén van hen was Jan die Smet vander Diesdunc van wie klokken tussen 1435 en 1451 bekend zijn. Hij was afkomstig van Asten alwaar ook het gehucht de Diesdonk ligt. Zijn familienaam was dus Smet. Niettemin is wel eens het idee geopperd dat deze Jan zich smid noemde, daarmee aangevende dat hij tot het smedengilde van Venlo behoorde. Het lijkt een vergezochte hypothese. Maar wenden wij ons tot een andere klokkengieter in het Venlose.

Johan Klockengieter, want zo was zijn naam, goot in 1464 een klok voor het Limburgse Beesel. Het is overigens de enige klok die wij van hem kennen, maar problemen rond die klok kennen wij des te beter, of eigenlijk rond de aanbesteding. In 1465 had hij namelijk een conflict met Jan van Venlo de Jongere en diens schoonvader Arnold de Wilde, beiden eveneens klokkengieter te Venlo, omdat hij in strijd met een afspraak toch een klok aan het kerkbestuur van Beesel had verkocht.⁸ Dat recht bezaten namelijk De Wilde en zijn schoonzoon, zo zeiden zij. De zaak werd daarom in 1466 bij het Venlose smedengilde "St. Loe" [St. Eloy] aanhangig gemaakt. Dan ook blijkt dat er al veel eerder onenigheid was geweest. Beide partijen hadden toen vier dingslieden, in dit geval bemiddelaars, aangewezen die het geschil moesten slechten. Afsproken werd vervolgens dat niemand *in des anders werck, verdinckenis* [aangebesteding] *noch gaetzpennynck* [godspenning ter bezegeling van de opdracht] *treden noch tasten en sall, oeren eynich den anderen hynderen te doen, myt woirden off myt wercken*. Met andere woorden, wie het eerst komt, wie het eerst maalt, waarbij de be-

langen van de koper kennelijk over het hoofd werden gezien. Want van enige concurrentie, dus prijsbeheersing, was dan geen sprake. Maar Klockengieter had er zich niet aan gehouden want De Wilde en zijn schoonzoon waren de eersten geweest die contact met Beesel hadden gelegd. De boete zou volgens overeenkomst van destijds de niet geringe som van vijftig Rijnse gulden bedragen, die Klockengieter natuurlijk niet wilde betalen. Hij bestreed die dwangsom want dat zouden er twintig zijn geweest. Bovendien had hij die overeenkomst nooit getekend. En tenslotte, in feite was er eigenlijk alleen maar afgunst in het spel, want De Wilde en zijn schoonzoon konden de prestaties van Klockengieter niet evenaren, zo zei althans de laatste. *Mennich man schoet wael na den papegeijen, datter doch nijet en raeckden*. Natuurlijk werden er ook getuigen opgeroepen waarbij het bepaald niet duidelijk werd wie als eerste met het kerkbestuur van Beesel onderhandeld had. Wij zullen het proces niet verder volgen, doch slechts vaststellen dat het smedengilde kennelijk met de betrokken klokkengieters afspraken kon maken over aanbiedingen die buiten de stad werden gedaan.

Overigens was Johan Klockengieter zeker niet de eerste de beste. Hij was nauw betrokken bij de strijd tussen vader Arnold van Egmond, hertog van Gelre, en zoon Adolf die zijn vader wilde verdrijven. Die strijd liep van 1458 tot 1472. Toen hertog Arnold in 1470 naar Venlo oprukte om die stad te heroveren, werd Johan Klockengieter ijlings in de stad ontboden voor het maken van schiettuig en bijbehorend kruit. Van tevoren had Johan kleding van de stad ontvangen, mogelijk als deel van het loon. Ook klokkengieter Jan van Venlo de Jongere en Arnold de Wilde, zijn opponent in Beesel, waren bij dit conflict betrokken.⁹

Het is overigens niet vreemd dat klokkengieters onderling afspraken maakten. Verondersteld wordt altijd dat zij gebieden aanwijzen waar een klokkengieter het alleenrecht van verkoop had. Maar afgezien van een enkel geval bestaan daar geen harde bewijzen voor. Wel zou dit moeten blijken als men de leveranties van contemporaine klokkengieters op een landkaart aantekent. Er lijken zich dan inderdaad aan elkaar grenzende gebieden af te tekenen, ofschoon niet werkelijk overtuigend. Van enige overlapping is stellig sprake. Niettemin is er in elk geval één schriftelijke overeenkomst van die aard bekend. Maar dan

⁸ Leo Giesen, *De klokken van Beesel*. In: *Maas- en Swalmdal*, jaarboek 16, 1996, p.18-46.

⁹ Martin Jansen, *Jan van Venlo, de klokkengieter*. In: *Tijdschrift der Vereniging voor Noord-Nederlands Muziekgeschiedenis*, Deel 1, 1885, p.35-43.

zitten wij inmiddels vele eeuwen later. In 1805 beloofde Alexius Petit, klokkengieter te Gescher (D.) nabij Winterswijk, aan zijn oudere broers Henricus en Everardus te Aarle-Rixtel geen klokken in de Bataafse Republiek te zullen leveren, terwijl omgekeerd beide broers aan Alexius beloofden in Westfalen geen klokken te zullen leveren.¹⁰

Het Venlose voorval leert ons dus dat het gilde bindende afspraken voor haar leden kon maken. Een geheel ander voorbeeld stamt uit Amsterdam, uit het jaar 1544. Dit maal zijn niet de klokkengieten hoofdpersonen, doch de bussenmakers, de geschutgieten derhalve. Maar wij weten intussen dat klokken en geschut doorgaans door één en dezelfde persoon werden gegoten.

Op 23 mei 1544 kwamen de burgermeesteren van Amsterdam met de overliden van het smedengilde aldaar overeen dat proefschoten met het pas gegoten geschut op *een erfve gelegen achter Montelbaen buyten der kae* zouden worden uitgevoerd. Er volgen dan enkele financiële bepalingen alsmede een afspraak over het onderhoud van dat proefveld.¹¹ Dat proefschieten was overigens broodnodig. Immers, het mocht natuurlijk niet gebeuren dat een kanon op het slagveld uit elkaar sprong. Neen, het was veel beter om de maker te dwingen zelf de eerste schoten met zijn geschut te geven. Mocht er iets mis zijn, dan waren de problemen voor hem, van eventueel lichamenteel letsel tot geldelijk verlies. Hij zou zich derhalve wel wachten om bij de fabricage onzorgvuldig te zijn of met technische details de hand te lichten.

Nochtans verdiende het probleem van ondeugdelijk geschut goede aandacht. Bij het proefschieten werden dan ook voorzieningen getroffen om ongelukken te voorkomen. Zo werden op 5 augustus 1567 allerlei maatregelen in het keurboek van het Amsterdamse smedengilde opgenomen. Want bij het proefschieten waren grote fouten gemaakt. Dan ook blijkt dat er zogenoemde proefmeesters waren die met het nieuwe geschut schoten. Zij kregen daarvoor dan ook betaald. De makers van het geschut waren overigens

gehouden het proefveld goed te onderhouden en te zorgen voor onder meer *een goet scherm tot bewaernisse van den proefmeesters dienende*. En de proefmeester moesten erop toe zien dat bij het schieten voorbijvarende schepen niet geraakt worden. Het laatste artikel bepaalt tenslotte dat de proefmeesters de burgemeesters op de hoogte moesten houden wanneer geschut aan het buitenland geleverd werd.

De overheid kon zich dus met de klokken- en geschutgieten bemoeien, meer in het algemeen met het smedengilde. Dat gold ook voor overlast die de in dit geval de grofsmeden, dus de smeden van grote stukken, hun omgeving konden bezorgen. In 1595 waren bij de vroedschap van Amsterdam klachten binnengekomen over het door hen veroorzaakte *ongemack, zoe van stanck, roock, geclop als andersints*.¹² Om die reden moesten de smeden verhuizen naar een plaats nabij het IJ, derhalve naar een bedrijventerrein *avant la lettre!* Maar Amsterdam was niet de enige stad die daar problemen mee had. Want omstreeks dezelfde tijd, in 1586, klaagden de bewoners van de beide Bisschopstraten in Deventer over het ongemak dat zij ondervonden van de daar werkende leden van het smedengilde.¹³ De overheid bepaalde daarom dat de Smedenstraat de aangewezen straat was voor die leden, waartoe niet alleen de grofsmeden werden gerekend, doch ook de potgieten, gieten dus van huishoudelijk brons. En de smeden die in een der Bisschopstraten woonden, dienden hun ambacht in de kelder uit te voeren teneinde de overlast zo gering mogelijk te houden.

De maatschappelijke positie van klokkengieten in het smedengilde

Wij vermeldde reeds dat leden van het smedengilde zeker niet de geringsten waren onder leden van andere gilden. Dat vertaalde zich ook naar hun maatschappelijke positie. Zo bleek de Utrechtse klokkengieter Willam Butendiic in 1409 ouderman te zijn van het smedengilde aldaar.¹⁴ Vermoedelijk was hij toen ouder dan dertig jaar, een voorwaarde die in elk

¹⁰ André Lehr, *De klokkengieten Petit te Helmond, Someren, Eindhoven, Aarle-Rixtel en Gescher (D.) gedurende de achttiende eeuw en het begin van de negentiende eeuw* (Asten, 2002), blz.99.

¹¹ J.G. van Dillen, *Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en het gildewezen van Amsterdam* ('s-Gravenhage, 1929), deel 1: 1512-1611, blz.165 en 321-322.

¹² J.G. van Dillen, *Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en het gildewezen van Amsterdam* ('s-Gravenhage, 1929), deel 1: 1512-1611, blz.517.

¹³ GA Deventer, ID 722, inv.nr. 46d; M.M. Doornink-Hoogenraad, *Deventer klokkengieten en hun gieterij*. In: *Verslagen en Mededeelingen van de Vereniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis*, 57ste stuk, 2de reeks, 33ste stuk, 1941, p.77-127.

¹⁴ C.N. Fehrmann, *De Utrechtse klokkengieten en hun verwanten*. In: Historische Commissie van de Nederlandse Klokkenspel-Vereniging (ed.), *Klokken en Klokkengieten. Bijdragen tot de campanologie* (Culemborg, 1963), blz.167-170.

geval na 1455 gesteld werd. Verkiezing van oudermannen geschiedde elk jaar op de vigilie van het feest van O.L.Vrouwe Lichtmis (2 februari) in de morgenspraak op het Janskerkhof. Het ging daarbij om een ledenvergadering in de open lucht die 's morgens vroeg begon. In die bijeenkomst werden door elk gilde twee oudermannen voor het komende jaar gekozen. Hun voornaamste taak was het besturen van het gilde, doch daarnaast beschikten zij namens de 21 Utrechtse gilden ook over grote politieke macht, althans in de veertiende en vijftiende eeuw. Zo kozen zij de 24 leden van de raad. Ook vonnisten zij in bepaalde zaken.

Dat hoge bomen veel wind vangen ondervond ook onze klokkengieter Willam. In 1413 werd hij namelijk voor vijftien jaar uit de raad gezet omdat hij zich tegen de stad had gekeerd, *die tot twidracht in onser stat gecomen mochte*. Butendiic behoorde dan ook tot de Hollands gezinde partij. Maar het tijt keerde spoedig, want enkele jaren later waren de bordjes verhangen en moest de Gelders gezinden het veld ruimen. Toch kwam er tenslotte tussen laatstgenoemden en de Hollandse graaf een verzoening. Willam was overigens al eerder weer in genade aangenomen. Stellig was het allemaal veel plaatselijke politiek, zij het echter tegen de achtergrond van de welbekende Hoekse en Kabeljauwse twisten.

Willam Butendiic leefde in een tijd waarin de gilden oppermachtig waren en zéker in Utrecht. Hoe anders was dat op het einde van het gildetijdperk. Zo werd de klokkengieter Gerrit Bakker te Rotterdam tussen 1769 en 1796 verschillende malen tot hoofdman van het smedengilde Sint Eloy te Rotterdam gekozen.¹⁵ En in de nadagen van het gildewezen werd hij tussen 1803 en 1809 weliswaar genomineerd maar niet meer benoemd. Maar met het stadsbestuur had een hoofdman toen helemaal niets meer van doen. Anders lag dat weer met klokkengieter Henrick de Borch te Utrecht. Aan zijn avontuurlijke wederwaardigheden wijden wij een afzonderlijke paragraaf. Wij gaan daarbij terug naar de zestiende eeuw.

Henrick Egbertsz. de Borch

Dat een klokkengieter via zijn gilde dik in politieke moeilijkheden kan raken, wordt onder andere

door klokkengieter Henrick de Borch te Utrecht maar al te duidelijk bewezen.¹⁶ Hij was niet alleen klokkengieter, doch ook geschutgieter, of zoals de archivalia dat zeggen, bussengieter. Maar als zodanig zullen wij hem in dit verhaal nauwelijks leren kennen. Wél echter als een gildeman die zich behoorlijk in de nesten wist te werken. Of was dat zijns ondanks?

Nadat op 7 april 1524 de Utrechtse bisschop Philips van Bourgondië gestorven was, kozen de vijf Utrechtse kapittels conform hun bevoegdheden een opvolger en wel in de persoon van Hendrik van Beieren. Het leek een goede keuze, want hij was in de woelingen der tijden neutraal en derhalve noch gevoelig voor de expansiedrang van Karel V, keizer van het Heilig Roomse Rijk en koning van Spanje, noch op de hand van Gelre dat zijn zelfstandigheid *coûte que coûte* wilde behouden. Maar hij kwam wél in conflict met de politiek zo machtige Utrechtse gilden. Die accepteerden onder geen beding de grote financiële lasten die de stad op zich nam in ruil voor de belofte van Karel van Gelre af te zien van diens aanspraken op het Oversticht. De pas gekozen bisschop moest zelfs zijn stad verlaten. Maar dat wierp in Utrecht weer een ander probleem op, bang als men was dat de bisschop zijn eigen stad zou aanvallen. Die vrees bleek niet ongegrond, want al spoedig lag de bisschop met een leger voor de Utrechtse poorten; hongersnood was het gevolg. Doch de bisschoppelijke tegenstanders in de stad hadden het vooralsnog voor het zeggen, zij het slechts dankzij een harde hand. En bovendien dankzij de inmiddels in Utrecht gelegerde soldaten van Karel van Gelre.

Verraad zouden de krijgskansen doen keren, want heimelijk werden de poorten door voorstanders van de bisschop geopend waarna diens tegenstanders en de Gelrese troepen via de Wittenvrouwenpoort ijlings de wijk namen, samen met meerdere burgers onder wie onze klokkengieter Henrick de Borch. Hij was immers als de kameraar¹⁷ niet de geringste in het smedengilde en als zodanig een der tegenstanders van de teruggekeerde bisschop. Zijn vlucht bleek levensreddend te zijn, want de bisschop schroomde niet om een aantal van zijn achtergebleven tegenstanders publiekelijk op de Neude te laten onthoofden. Slechts één der veroordeelden wist te ontkomen, via de af-

¹⁵ Nora Schadee (ed.), *Kanonnen, Klokken en Kandelaars. Koper en Brons uit Rotterdam* (Zwolle-Rotterdam, 1999), blz.103.

¹⁶ Voor het gehele verhaal zie: H.C. Hazewinkel, *Voor 400 jaar*. In: *Jaarboekje van Oud-Utrecht*, 1928, blz.47-87; Zie ook: C.N. Fehrmann, *De Utrechtse klokgieters en hun verwanten*. In: Historische Commissie van de Nederlandse Klokkenspel-Vereniging (ed.), *Klokken en Klokkengieters. Bijdragen tot de campanologie* (Culemborg, 1963), blz.182-184.

¹⁷ Een kameraar is een functionaris die de financiën van in dit geval het smedengilde onder zijn hoede heeft.

voerbuis van het secreet op de Catharijnepoort. De overigen ondergingen hun vonnis door een scherp-rechter die speciaal uit Haarlem was overgekomen. En alsof dat niet genoeg was, de bisschop vertrok met zijn ruitery naar Wijk bij Duurstede een viertal kanniken en edellieden van het andere kamp met zich meevoerend. Hun lot was ellendig, want ieder van hen werd levend in een zak genaaid om vervolgens één voor één in de Lek te worden gegooid. Meerdere gevangenen zouden zijn gevolgd ware het niet dat een koerier uit Mechelen namens de graaf van Hoogstraten, een vertrouweling van de landvoogdes Margaretha van Oostenrijk, verder bloedvergieten wist te beletten. Maar hoe dit ook zij, kennelijk kende het ambt van bisschop toen nog al wat primitieve trekjes!

Maar dan gebeurt er iets merkwaardigs. De ballingschap van De Borch duurde slechts enkele maanden, sterker nog, hij begeleidde vervolgens in zijn hoedanigheid van bussemeester de stadhouder op diens inspectietocht langs de stedelijke vestingwerken en het geschut. Was Henrick de Borch als geschutgieter zó belangrijk dat men hem al spoedig weer in genade had aangenomen? En of dat niet genoeg was, ook trad hij toe tot een nieuw opgericht directorium van vier leden om volgens oude tradities recht te spreken en toe te zien dat de teruggekeerde bannelingen geen onrust zouden zaaien. Daarmee werd overigens de raad onrechtmatig terzijde geschoven. Maar toch leek dat vanzelfsprekend, verdacht als die was van Gelrese sympathieën. En vervolgens goot De Borch als van ouds weer klokken en geschut, tot aan zijn dood omstreeks 1533. Maar intussen waren de politieke omstandigheden van stad en Sticht Utrecht ingrijpend gewijzigd. Want de gilden hadden voorgoed hun politieke macht verloren, waarna in 1528 tenslotte de overdracht van de wereldlijke macht aan keizer Karel V plaatsvond. Met het luiden van de banklok vanaf de Buurtoren werd dat officieel onderstreept en aan de burgers bekend gemaakt.

En de bisschop? Hij keerde terug naar het land van zijn geboorte. Vertrouwelingen wisten te vertellen hoe hij dikwijls onder tranen zijn hart bij hen uitstortte, daarbij de dag vervloekend waarop hij al te gewillig het oor aan een verkeerd advies had geleend, een raad die het lot van hem en zijn bisdom tenslotte had bezegeld.

Klokkengietersleerlingen

Het verhaal is al vele malen verteld. De kanunniken van het Domkapittel te Utrecht waren niet tevreden met de dertien luidklokken die de Kamper klokkengieter Geert van Wou in 1505 voor hen gegoten had. En dat was nog al wat, want de zwaarste van die serie weegt niet minder dan 8095 kg. En tot overmaat van ramp richtten de bezwaren zich juist tegen die zwaarste klokken. De affaire heeft vele jaren gesleept. Een van de oplossingen scheen klokkengieters van elders de vragelijke klokken te laten keuren, een procedure die in die tijd en ook in latere eeuwen allerminst ongebruikelijk was. Maar Van Wou begint in zijn brief van 20 maart 1507 aan het kapittel te klagen, want hij kan ze niet vinden omdat *ten syn al mijne knechten gewest ende hebben hoer ambacht van my geleert, ende syn oeck dels van mijnen bloede*. Namen noemt hij niet, doch één van hen kennen wij wel degelijk. Het is Segewinus Haityseren te Zutphen, klokkengieter en lange tijd geschutgieter in dienst van de geduchte Karel van Gelre. Klokken van hem kennen wij tussen 1512 en 1537. Het zal niet verbazen dat zijn werkstukken grote gelijkenis tonen met die van zijn beroemde leermeester Geert van Wou.

Van deze Segewinus Haityseren is overigens een curieuze brief bewaard gebleven.¹⁸ Hij schreef die op 1 juni 1537 aan een zekere Hermanus Broyel te Wessel. Daarin verdedigde hij zich tegen diens bewering dat hij nog geld schuldig zou zijn aan diens broer, wijlen Jan Broyel die bij hem leerling was geweest. Zeker, hij had klokkenbrons van hem gekocht, doch dat was op vijf Philipsgulden en 23 Brabantse stuivers na geheel voldaan. En natuurlijk wilde hij dat openstaande bedrag onverwijld betalen. Maar achterstallig loon? Dat zeker niet! Wat was er namelijk gebeurd?

Hij had destijds Jan Broyel voor zes jaar in dienst genomen en dat niet alleen als hulp in de gieterij, doch ook om hem het vak te leren. Voordien had Jan gewerkt bij een zekere Johan Fresen, klokkengieter te Osnabrück. Maar, naar het scheen, met weinig resultaat. Na vier jaar ging het bij Haityseren mis. Leerling Jan had namelijk de euvele moed getoond om sleutels te laten namaken *to miin contor unde trisor unde kysten*, van mijn kast, buffet en kisten derhalve. En daarin waren *myne maten und schriften* opgeborgen. Kortom, Jan had het geheim van de smid weten te bemachtigen. Kennelijk meende hij daarmee vol-

¹⁸ W.E. Smelt, *Een originele brief van Segewin Haityser*. In: Gelre, jg.38, blz.313-314; C.N. Fehrmann, *De Kamper klokkengieters. Hun naaste verwant en leerlingen* (dissertatie Amsterdam, 1967), blz.128-129.

doende uitgerust te zijn om zich elders als zelfstandig gieter te kunnen vestigen. Want na allerlei chicanes was hij er tenslotte vandoor gegaan. Met medenemen van de gestolen bescheiden? Of waren die hem inmiddels weer afhandig gemaakt? Wij weten het niet. Maar, zo zei Haityseren, als Jan ook de laatste twee jaar van de afgesproken leerperiode bij hem was gebleven, had hij hem met liefde en plezier alle maten van klokken en geschut ter hand gesteld. Hij vond het jammer dat het anders was gelopen.

Uit deze brief kunnen wij enkele interessante feiten afleiden. Allereerst bleek Jan Broyel ook loon te ontvangen. Gebruikelijk was dat geenszins, want doorgaans volstond de meester hem kost en inwoning te geven, alsmede een opleiding, in dit geval dus tot klokken- en geschutgieter. Daarbij moet men aannemen dat de leerling de vorm- en giettechniek vanaf zijn indiensttreding onderwezen werd. Immers, hij werd van meet af aan in de gieterij te werk gesteld. Maar het ontwerpen van een klok of van een kanon behield de meester tot op het einde van de leertijd aan zichzelf.

Dankzij een geschil weten wij dat Jan Broyel een leerling van Segewinus Haityseren was geweest. Maar een verklaring dat een leerling gedurende een zeker aantal jaren tot tevredenheid bij een meester had gewerkt, de reguliere verklaring derhalve, zijn althans bij klokkengieten uiterst zeldzaam bewaard. In feite is er slechts één bekend. Op 8 april 1667 schreef de befaamde Amsterdamse klokkengieter François Hemony een getuigschrift voor François de la Paix waarin hij verklaarde dat genoemde De La Paix hem gedurende zes jaar *wel ende getrouwelijck gedient had*.¹⁹ Of hij een goede leerling was geweest? Wij weten slechts dat hij weer zes jaar later een zware beiaard voor het Belfort van Bergen (B.) goot. De kwaliteit van dit klokkenspel blijkt moeilijk vast te stellen, want in de loop der eeuwen zijn vele klokken van De La Paix hergoten.

Opvallend is overigens dat zowel Jan Broyel als François de la Paix een leertijd hadden van zes jaar. Was dat gebruikelijk, althans bij klokkengieten? Door het ontbreken van bronnen weten wij dat niet. Meer in het algemeen lijkt een periode van zes jaar echter erg lang. In Den Bosch bijvoorbeeld was vier jaar de langste tijd.²⁰ Die gold onder meer voor de goud- en zilversmeden. Maar niet altijd was die duur gekoppeld aan de moeilijkheidsgraad van het am-

Op huijden den achtsten der maendt aprilis des jaers 1557 compareerde voor mij François Tixerandet bij den Hove van Hollandt geadmitteerd en openbaar notaris t'Amsterdam residerende ende de getuijgen naergenoemt Sueir Françone Emonij, opperste clock ende geschut gieter deser stadt, mij notaris welbekent, den welken ten versoecke van Sr. François Delapaix jonghmaat bij sijns comparants mannewaerheijt, eere ende vroomigheijt in plaetse van eede, verclaerde ende attesteerde, dat den meergemelten requirant hem Sr. attestant in de voors: vacatie van clock ende geschutgieterije den tijdt van ses achtereenvolgende jaeren wel ende getrouwelijck gedient heeft ende ten eijnde hiervan soude blijcken daar t'behooren sal, soo heeft den voorn: sueir Emonij dese acte aen hem requirant voor mij nots: toegestaen ende verleent omme den selven te strecken ende te dienen als naer reden. Aldus gedaen ende gepasseert tot Amsterdam voorsz: ten comptoire mijn notaris voorsz: ter presentie van Jacobus Wijbrats ende Pieter de Mol als get: hiertoe versocht.

Getuigschrift dat François Hemony op 8 april 1667 aan zijn leerling François de la Paix overhandigde. (Gemeentearchief Amsterdam, Notariële Archieven, no.3677, 8 april 1667)

bacht. Ook werd de leertijd wel eens vergroot om het aantal meesters in een bepaald vak kunstmatig klein te houden.

Natuurlijk zijn er ook klokkengietenleerlingen bekend, zonder dat wij weten hoe lang zij bij hun meester gewerkt hebben, ja in feite missen wij bij klokkengieten elke bijzonderheid van zo'n relatie. De conclusie meester-leerling berust dan voornamelijk op het feit dat de klokken van de leerling erg veel op die van de meester lijken. Dat geldt bijvoorbeeld voor Hinrich van Kampen, klokkengieter te Lübeck sinds 1512. Hij zou een leerling geweest zijn van de beroemde Geert van Wou (ca.1450-1527) te Kampen. Niet alleen zijn naam doet die meester-leerling relatie vermoeden doch vooral ook de door hem gebruikte ornamenten die sterke gelijkenis met die van Geert

¹⁹ André Lehr, *Van paardebel tot speelklok. De geschiedenis van de klokgietkunst in de Lage Landen* (Zaltbommel, 1971), blz.114, 202.

²⁰ N.H.L. van den Heuvel, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629* ('s-Hertogenbosch, 1946), blz.66.

van Wou tonen.²¹ Overigens dient men niet al te snel zulke conclusies te trekken. De Leuvense gieter Andreas Jozef van den Gheyn (1727-1793) gebruikte een randversiering met putti die een klok aanslaan, klokkentonen meten, op een beiaard spelen enz. Nochtans vindt men die versiering al in de zeventiende eeuw bij de Hemony's. Kennelijk werd die zo mooi gevonden dat latere klokkengieten haar gekopieerd hebben.

Maar de meester-leerling relatie kan ook op zuiver klokkenkundige aspecten vastgesteld worden, zoals bij Melchior de Haze (1632-1697) in Antwerpen bijvoorbeeld. Hij immers was na Hemony de eerste die zijn klokken op dezelfde manier stemde en bovendien een klokprofiel gebruikte dat regelrecht uit de gieterij van Hemony's afkomstig zou kunnen zijn. Onder andere kan dat geconstateerd worden aan de typische ligging van de kleine terts-boventonen.²²

Maar natuurlijk was de relatie meester-leerling het gemakkelijkst te herkennen wanneer een zoon, neef of schoonzoon de meester in het ambacht opvolgde. Op die wijze zijn er ware klokkengieten-dynastieën gevormd. In Nederland zijn dat de klokkengieten Petit die het vak leerden van hun oom Alexius Jullien wiens familie al in het begin van de zeventiende eeuw in Lotharingen als zodanig actief was.²³ Een eeuw later, in 1717, treffen wij de Petits in Nederland aan. Te Aarle-Rixtel gaf de laatste Petit in 1815 de fakkel door aan neef Henricus Fritsen. Deze familie giet aldaar nog altijd klokken en beiaarden. Men merke overigens op dat de Petits, althans voor zover dat valt na te gaan, nooit enige relatie met een smedengilde hebben gehad. Voor dorpen als Someren en Aarle-Rixtel waar zij grotendeels verbleven, lag dat natuurlijk ook voor de hand.

De familie Jullien-Petit-Fritsen vormt in ons land een uitzondering. Maar in het verleden zijn er ook andere families geweest die gedurende vele eeuwen klokken hebben gegoten. Men denke bijvoorbeeld aan de oorspronkelijk uit Aken afkomstige familie Van Trier.

De oudst bekende klok van de eerste gieter van die naam dateert van 1410, terwijl de laatste klokkengieter Van Trier in 1727 stierf.²⁴ Iets dergelijks geldt voor de familie Wegewaert waartoe wij ook rekenen de zonen, tevens klokkengieter, van dochters Wegewaert. Die klokkengietenfamilie kunnen wij volgen vanaf het midden van de zestiende eeuw tot aan het begin van de achttiende eeuw volgen.²⁵ Maar de kroonspant wel de familie Van den Ghein – Van Aerschodt. In 1506 vestigde Willem van den Ghein, afkomstig van Goirle, zich als klokkengieter te Mechelen. In het begin van de negentiende eeuw ging het klokkengieten van de laatste Van den Ghein over op de aangetrouwde familie Van Aerschodt. Felix, de laatste van die naam, stierf in 1943 als klokkengieter te Leuven.

Tijdelijke compagnonschappen

Het lijkt zo vanzelfsprekend. Twee klokkengieten vormen al of niet tijdelijk een compagnonschap en gaan dus samen klokken gieten. De motieven daartoe zijn eigenlijk nooit diepgaand onderzocht. Ze leken té vanzelfsprekend, zoals de meester met zijn leerling, de oude meester die de steun van een jonge gieter behoeft enz. Maar ook werd wel eens de stelling geopperd dat een samenwerking tussen twee gieten door gildenvoorschriften werd afgedwongen.²⁶ Wanneer een gieter voor een grote opdracht onvoldoende brons zou hebben, kon hij dat niet elders kopen, immers, zo veronderstelde men, in het gilde kregen alle meesters gelijke hoeveelheden grondstoffen. Maar wel kon hij met een andere gieter een tijdelijk samenwerkingsverband aangaan en op die wijze van diens metaalvoorraad te profiteren. Het is een aantrekkelijke hypothese, doch er is althans voor klokkengieten geen bewijs voor. De stelling zou in elk geval niet opgaan in die gevallen waarin een gieter een gescheurde klok moest hergieten, immers, dan was de oude klok de klokspijs voor de nieuwe. En dat hergieten gebeurde zeer frequent.

²¹ Theodor Hach, *Lübecker Glockenkunde* (Lübeck, 1913), blz.188-189.

²² André Lehr, *De ligging van de kleine terts-partial kenmerkend voor de identiteit van de klokkengieter?* In: *Klok en Klepel*, no.60, september 1997, p.12-15.

²³ André Lehr, *De klokkengieten Petit te Helmond, Someren, Eindhoven, Aarle-Rixtel en Gescher (D.) gedurende de achttiende eeuw en het begin van de negentiende eeuw* (Asten, 2002).

²⁴ A. Dorgelo, *De klokkengieten Van Trier en hun werk*. In: *Gelre. Bijdragen en Mededelingen*, Deel LX, 1961, blz.1-90.

²⁵ M.M. Doornink-Hoogenraad, *Deventer klokkengieten en hun gieterij*. In: *Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis*, 57de stuk, 2de reeks, 33de stuk, 1941, p.77-127.

²⁶ Edmund Renard, *Von alten rheinischen Glocken*. In: *Mitteilungen des Rheinischen Vereins für Denkmalpflege und Heimatschutz*, jg.12, 1918, blz.1-83; Jörg Poettgen, *700 Jahre Glockenguß in Köln. Meister und Werkstätten zwischen 1100 und 1800* (Worms, 2005), blz.37-38.

Een beroemd voorbeeld van zo'n tijdelijk samengaan vond in 1477 plaats. Toen namelijk goten de jonge Geert van Wou en de veel oudere Gobelinus Moer, beiden Bossche klokkengieters, drie klokken voor de Eusebiustoren te Arnhem. Waarom zij, anders toch onafhankelijk van elkaar, een tijdelijk compagnonschap sloten is niet duidelijk. Omdat het om relatief zware klokken ging waarin Geert als midden twintiger wellicht nog onvoldoende ervaring had? Of had hij vanuit zijn Nijmeegse afkomst met Arnhem contacten die Moer niet had? Wij weten het niet. In elk geval is er geen enkele aanwijzing dat zij daar door het gilde toe gedwongen zouden zijn. Maar wel is zeker dat beiden om de eer streden dan wel elkaar die eer gunden, want de grootste nog altijd bestaande klok vermeldt in haar randschrift: *Gherardus de Wou et Gobellinus Moer me fecerunt – Gobelinus Moer et Gherardus de Wou me fecerunt*. En dat betekent: *Geert van Wou en Gobel Moer hebben mij gemaakt - Gobel Moer en Geert van Wou hebben mij gemaakt*.

Nauw gelieerd aan de samenwerkingsplicht die dus nooit in bronnen bevestigd werd, is de delingsplicht die wel degelijk bestond.²⁷ Het gaat dan over de eerder genoemde gildekoop, de gezamenlijke inkoop van grondstoffen derhalve. Het behoorde tot de collectieve bedrijfsmaatregelen die tot doel hadden de gildemeesters gelijke kansen te geven. Hiertoe behoorde bijvoorbeeld het gebruik van eenzelfde type machine door elk der leden. Alles was erop gericht om de economische gelijkheid der gildenbroeders te bevorderen. Maar het blijft natuurlijk de vraag of klokkengieters hier ook toe overgingen. Klokken waren geen alledaags product en werden niet elke dag gegoten en al evenmin elke week of zelfs niet elke maand. Ook werden ze doorgaans buiten de stad verkocht. Tinnegieters bijvoorbeeld waren wel met een dagelijkse productie bezig en het was daarom voor hun gemoedsrust van wezenlijk belang dat alle gieters gelijke hoeveelheden tin dienden te verwerken. Vraag blijft overigens hoe lang dit voorschrift is blijven bestaan. Uit alles blijkt namelijk dat na de stichting van de Republiek in 1578 de aard der gilden veranderde, al was het alleen al dat de sterk religieuze achtergrond voorgoed verdween en al eerder, het verlies van politieke macht zoals de gilden dat in Utrecht hadden ondervonden.

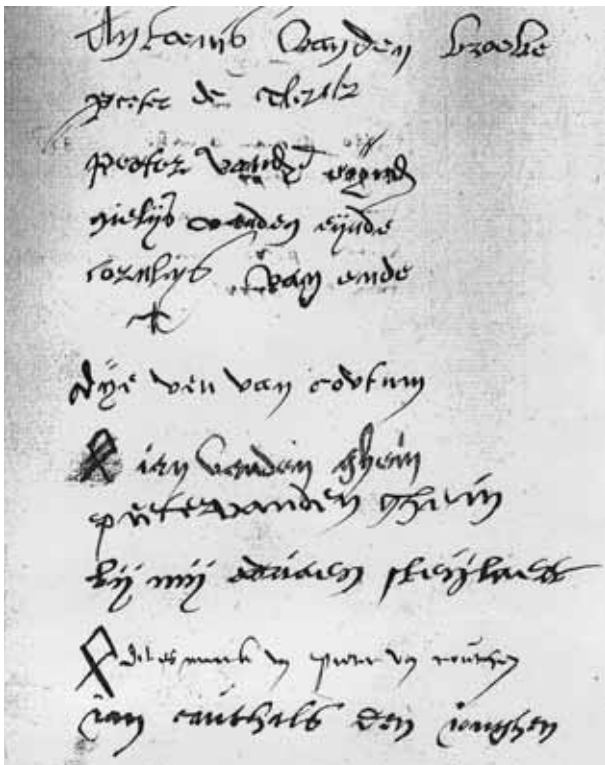
De Mechelse affaire 1562-1572²⁸

Mechelen is in de late middeleeuwen en ook nog in de zestiende eeuw een belangrijk centrum van bronsindustrie geweest. Zo werd aldaar het smeden-gilde reeds in 1254 opgericht. In 1320 werden van overheidswege de werkzaamheden van de potgieters nauwkeurig geregeld. In 1465 werd dit nog eens herhaald en haast bij toeval wordt ook nog vermeld dat niet alleen de potgieters, maar ook de klokkengieters verplicht waren om de materialen die zij verwerkten, vooraf te laten keuren. Weer een eeuw later is de situatie totaal anders. In de in 1562 door het stadsbestuur uitgevaardigde *rolle van de ketelers, metalen-potgieters, geelgieters, clockgieters ende busgieters* werden namelijk allerlei facetten van het gieterij-ambacht binnen het gilde nauwkeurig omschreven. Over de oorzaak worden wij niet in het ongewisse gelaten, want in de aanhef van die verordening lezen wij *om te verhoeden ende te versiene op de gebreken ende valsheyt, oick ordere, ende goede policie te stellen op de ongeregeltheit van der neeringhe ende natie van den keteleers, metalen ende copere potgieters, geelgieters ende clockgieters oock busgieters van deser stadt van Mechelen*. De leertijd werd op minimaal twee jaar vastgesteld, de meesterproef voor de potgieter werd omschreven, evenals elders mochten alleen poorters het bronsgieten beoefenen, keuring van de grondstoffen nogmaals verplicht gesteld, maar wat erger was, ook het gegoten gietstuk diende gekeurd te worden, en met name *vertende potten oft metale potten, wercke van brouketels, verwers, clocken, mortieren, zeepketels oft diergelycke andere wercken*.

Het is duidelijk, het stadsbestuur greep in want er waren kennelijk allerlei misstanden. Blijkbaar werd het niet aan het bestuur van het gilde overgelaten om daar verandering in aan te brengen, daar gelaten de vraag of dat men dat noodzakelijk achtte. Het is eigenlijk een soortgelijke situatie als in Amsterdam alwaar omstreeks dezelfde tijd niet het gilde, doch het stadsbestuur het proefschietsen met pas gegoten kanonnen regelde. Het maakt bovendien duidelijk dat de oppermachtige positie die de gilden in de late middeleeuwen hadden, inmiddels aan het tanen is. Maar keren wij terug naar de nieuwe verordeningen en met name naar de noodzakelijk geachte keuring van nieuwe producten.

²⁷ H.L. van den Heuvel, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629* ('s-Hertogenbosch, 1946), blz.221-230.

²⁸ G. van Doorslaer, *L'ancienne industrie du cuivre à Malines*. In: *Cercle Archéologique Littéraire et Artistique de Malines*, Vol.22, 1912, blz.171-356; André Lehr, *Van paardebel tot speelklok. De geschiedenis van de klokgietkunst in de Lage Landen* (Zaltbommel, 1971), blz.115-116.

Ondertekening door de Mechelse metaalgieters van het bezwaarschrift uit 1572 tegen het verplicht laten keuren van hun gietproducten. De klokkengieters in kwestie waren (7, 8 en 9 van boven): Jan van den Ghein, Pieter van den Ghein en Adriaen Steijlaert. (Stadsarchief Mechelen, Bundel 199)

Vanzelfsprekend moesten die keuringen betaald worden en dat was bepaald niet naar de zin van de toenmalige Mechelse klokkengieters. Jacob Waghevens, tevens gezworene bij zijn gilde, alsmede de gebroeders Peter II en Jan II van den Ghein en tussentijdse ook Adriaen Steijlaert wendden zich daarom in 1565 tot koning Filips II met het verzoek de magistraat tot andere gedachten te brengen. Zij meenden daar voldoende steekhoudende argumenten voor te bezitten. In de eerste plaats waren zij als klokkengieters gedurende de driehonderd jaar dat de bronsindustrie te Mechelen floreerde, steeds vrij van accijns geweest en buiten dergelijk soort maatregelen gebleven. Hun ambacht was dan ook van grote betekenis voor de economie van hun stad. Daarom wezen zij erop dat die extra keuringskosten hun concurrentiepositie zou verzwakken, iets wat uiteindelijk toch ook schadelijk voor de stad was. Bovendien, zij garandeerden hun klokken toch voor een

jaar? En was het niet gebruikelijk dat al vanwege de opdrachtgevers een keuring plaatsvond? En dat was dan niet zo maar een keuring, neen, wanneer het om beiaarden ging, dan werden er zelfs erkende musici bijgehaald die de klokken moesten beproeven!

Toen de magistraat hier een antwoord op moest formuleren, legde deze vooral het accent op vele frauduleuze handelingen die gepleegd werden. Weliswaar maakten zich daar alle bronsgieters aan schuldig, doch de klokkengieters moesten niet menen dat zij vrijuit gingen. Om een voorbeeld te noemen, in plaats van de voorgeschreven 17-20% tin in het klokkenbrons te doen, volstond men met minder en verving dit door het minder dure koper. Op die wijze staken de klokkengieters drie tot vier gulden per honderd pond klokkenbrons als een ongeoorloofd extraatje in eigen zak, of wel 0,6-0,8 stuiver per pond. En dat bij een bronsprijs van 3 stuivers, hooguit 4 stuiver per pond.²⁹ Was dat al erg genoeg, de magistraat meende, overigens ten onrechte, dat daarom sommige klokken al binnen de dertig tot veertig jaar scheurden. Vroeger was dat allemaal anders, althans zo stelde men! Toen hield een klok het wel honderd, ja soms zelfs tweehonderd jaar uit! Technisch is dat een onduidelijk verhaal, want een klok met minder tin, zal juist minder kans op scheuren maken. De koppeling die de magistraat met het tingehalte maakte, kan dan ook niet volgehouden worden.

En wat die garantie betrof, dat vond de magistraat eigenlijk maar een wassen neus. Want wat deden de gieters? Bij aflevering voorzagen zij de klok van een veel te lichte klepel, zodat de kans op scheuren minimaal was. Natuurlijk beïnvloedde dat de sonoriteit, doch als een opdrachtgever daar al een opmerking over maakte, dan verdedigde de gieter zich met de bewering dat de hitte van de gieting nog in de klok doorwerkte. Pas wanneer die volledig verdwenen was, kon de klok haar werkelijke klank geven. Stellig deed de magistraat nauwkeurig verslag van de dagelijkse praktijk, want het begrip "het vuur uit de klok slaan" ontmoeten wij in de zestiende eeuw zeker niet alleen in Mechelen.

Zo wist een Italiaanse tijdgenoot, de bronsgieter Vannoccio Biringuccio, te vertellen dat door een nieuwe klok te luiden haar klank gedurende het eerste jaar zou verbeteren.³⁰ Volgens hem zou de oorzaak dat zich de slagring door de klepelslagen con-

²⁹ André Lehr, *De prijs door de eeuwen heen van klokken, geschat en bronzen beelden*. In: *Berichten uit het Nationaal Beiaardmuseum*, no. 39, mei 2005, p.7-22.

³⁰ Vannoccio Biringuccio, *The Pirotechnia* (Venetië, 1540; Engelse vertaling New York, 1959), blz.270-271.

solideert, wat daar ook mee bedoeld moge zijn. Ook zegt hij dat als de klok poreus is, de poriën afgedicht worden door de roest. En vanzelfsprekend remt dat de dikwijls storende boventonen enigszins af. Maar over lichtere klepels zwijgt hij in alle talen. Het idee dat na een jaar luiden de klok een betere klank zal krijgen, behoeft niet zonder meer verworpen te worden, immers de gietspanningen kunnen dan uitgewerkt zijn. Die periode van één jaar valt overigens wel samen met de garantietermijn die de gieters doorgaans gaven. Maar soms werd die vervangen door de pas gegoten klok 24 uur lang te luiden. Had ze die krachtproef doorstaan, dan kon de gieter aanspraak op zijn honorarium maken.³¹

Wij mogen dus aannemen dat de Mechelse gieters werkelijk niet beter wisten. Maar volgens het stadsbestuur kwam heel die wijsheid in een ander daglicht te staan, als men bovendien nog wist dat de gieters pas ná het verstrijken van de garantietermijn adviseerden om zwaardere klepels te gebruiken. Mocht de klok dan scheuren, dan bleven zij in elk geval buiten schot. Neen, de magistraat kan in dat verweerschrift van de gieters dan ook alleen maar eigenbelang zien. Bovendien vond men het hoogst merkwaardig dat twee van de ondertekenaars, Jacob Waghevens en Jan van den Ghein, ondanks hun ernstige bezwaren tegen de beoogde maatregelen, niettemin naar de functie van keurmeester hadden gediend.

Toen de gieters dit alles onder ogen was gebracht, waren zij natuurlijk danig op hun tenen getrapt. In hun antwoord wezen zij de aantijgingen categorisch van de hand. Zij zouden wel eens een enquête onder de experts houden en laten weten hoe die over hun werk dachten. En dat Waghevens en Van den Ghein naar de functie van keurmeester gesolliciteerd hadden, dat moest op een misverstand berusten. Tenslotte wilden zij er nog wel eens op wijzen dat al die maatregelen voor vier klokkengieters toch wel erg overdreven waren. De magistraat was echter niet van zijn stuk te brengen, want zelfs al zou er geen fraude gepleegd worden, dan nog had men het volste recht om regelend op te treden. Ook kwam men nog eens op die garantiwestie terug. Kennelijk had de magistraat intussen wat gegevens verzameld, want men wist meerdere gevallen te noemen van klokken die twee keer, ja zelfs drie maal hergoten moesten worden, onder andere in Zeeland en Friesland.

Op 9 april 1784 werd bij decreet door de Oostenrijks-Hongaarse Monarchie de plicht zich bij een gilde aan te melden onder andere voor klokkengieters opgeheven. Wel moesten zij zich bij de magistraat van de stad van vestiging melden en een proefstuk maken. (Bibliotheek Nationaal Beiaardmuseum)

Het zou een uitzichtloze discussie worden; nimmer kwam het tot een slotconclusie. Maar dat scheen ook niet meer nodig, want op het einde van de zestiende eeuw zou Mechelen langzaam aan haar bevoorrechte positie, óók in de bronsindustrie, verliezen. Reeds in 1530, na de dood van Margaretha van Oostenrijk, toen Brussel in plaats van Mechelen hoofdstad werd, begon die neergang zich af te tekenen. Niet lang daarna zouden de godsdienstige en politieke troebelen in al hun hevigheid uitbreken. In 1572 werd door Alva's zoon Don Frederik een strafexpeditie tegen Mechelen ondernomen waarbij talrijke burgers werden vermoord. Vervolgens werd de stad in 1580 geplunderd en werden wederom vele wreedheden begaan. Waren dat al calamiteiten met niet geringe economische gevolgen, nadat in 1585 Antwerpen door de Spanjaarden heroverd was en de Schelde door het toedoen van de Verenigde Provinciën voortaan gesloten bleef, zou dit óók verstrekkende gevolgen hebben voor de economie van het nabij gelegen Mechelen.

³¹ Friedrich Harzer, *Die Glockengießerei mit ihren Nebenarbeiten nach ihrem jetzigen Zustande* (Weimar, 1854), blz.191-192.